

ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ 1917—1921 рр.

Олеся Ісаюк

аспірантка кафедри давньої історії України та архівознавства історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху

У статті розглядається період навчання Євгена Коновальця у Львівському університеті (1909—1914 рр.). На основі студентської документації Є. Коновальця у фондах Державного архіву Львівської області розглянуто перебіг навчання, а на підставі спогадів сучасників відтворено громадську діяльність Полковника у цей період.

Ключові слова: Євген Коновалець, юридичний факультет, студент, Український Студентський союз.

The period when Yevhen Konovalets was a student at Lviv University (1909-1914) is being analyzed. Based on the collection of Y. Konovalets student papers from the State Archive of Lviv Region his studying process is depicted and the Colonel social activities are reconstructed with the help of his contemporaries' memoirs.

Key words: Yevhen Konovalets, law faculty, student, Ukrainian Students Union.

ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ — СТУДЕНТ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Постать першого Провідника Організації Українських Націоналістів (ОУН) Євгена Коновальця дотепер є в центрі уваги дослідників українського націоналізму та історії українського національного руху. Але традиційно основна увага приділяється періоду від участі полковника у Визвольних змаганнях 1917—1921 рр. і до його загибелі у Роттердамі 1938 р. Тим часом залишається майже невідомим період юності провідника. Тому предметом цього дослідження є студентські роки Є. Коновальця, зокрема перебіг його студій, участь у студентському та громадському житті, якоюсь мірою — образ Євгена Коновальця як особистості, який склався серед його оточення.

Молоді роки Є. Коновальця задокументовані в архівах навчальних закладів Львова. Основним документом студента тогочасного Львівського університету був так званий «індекс» — аналог сучасної залікової книжки, куди

вписувалися всі здані студентом заліки та іспити та їхні результати. Індексом надавався номер, незмінний протягом усього часу навчання студента.

Другим за важливістю й інформативністю джерелом є так звана «карта вписова». Це своєрідна анкета, яку студент заповнював, записуючись на семестр. Вона поділялася на дві частини — власне анкету, де вписувалося ім'я, прізвище, місце і дата народження, дані про батька, віросповідання та рідна мова, вказувалося, який статус має студент (звичайний чи надзвичайний), юнаки також вписували дані про військову

Студентські роки

службу. Друга частина карти містила дані про курси, які мав намір відвідувати студент, — назву курсу, прізвище викладача, який читав курс, та кількість лекцій на тиждень. З цих джерел дослідник може отримати інформацію про основні анкетні дані Є. Коновальця і ознайомитися з перебігом його навчання. З урахуванням факту, що студент мав право записуватися також на курси, які його цікавили, хоч і не входили в програму курсу, на підставі даних із вписових карт можна скласти враження про уподобання і зацікавлення Є. Коновальця.

До студентської документації входив також так званий абсолюторіум — свідоцтво про закінчення університету, аналог сучасного диплому, куди заносилися дані про всі курси, прослухані студентом, та оцінки з усіх складених ним іспитів.

Другою групою джерел є спогади односельців, товаришів з часів навчання Є. Коновальця. Це джерело дуже обмежене, оскільки найближчі співробітники провідника ОУН спогадів не залишили, а ті спогади, де все ж йдеться про постать Є. Коновальця, часто фрагментарні і неповні. До того ж, спогади як джерело переважно страждають суб'єктивністю. Обраної теми стосуються спогади Степана Шаха та Осипа Грицяя. Особливо докладні спогади С. Шаха, який був не тільки співучнем Є. Коновальця в гімназії та університеті, а й його односельцем.

Фрагментарні згадки про Є. Коновальця можна знайти у публікаціях преси, пов'язаних з подіями в університеті 1 липня 1910 р. та процесом 101-го, який відбувся 1911 р. і де Є. Коновалець виступав свідком. Оскільки Є. Коновалець провадив активну громадську діяльність, сліди цієї діяльності зафіксовано також у поліцейських донесеннях та протоколах, які, проте, дійшли до нас у дуже фрагментарному стані.

Є. Коновалець став студентом правничого факультету Львівського університету 1909 р., після закінчення Академічної гімназії у Львові¹. Про його навчання можемо довідатися із вмісту збережених вписових карт. До нас дійшла приблизно половина таких карт з орієнтовної загальної кількості — карта за II (літній) се-

местр 1910—1911 навчального року², II (літній) семестр 1911—1912³, обидва семестри 1912—1913 навчального року⁴ та I (зимовий) семестр 1913—1914 навчального року⁵.

На першому році навчання Є. Коновалець зосередився на предметах, які були частиною навчальної програми на правничому факультеті. У переліку предметів, які він мав намір вивчати, значаться «Наука про зобов'язання» (викладач проф. Хламтач), «Церковне канонічне право» (викл. проф. Абрахам), «Загальна та австрійська статистика» (викл. проф. Пілат) та «Загальне польське право у сфері зобов'язань» (викл. проф. Домбковський)⁶. Ситуація не змінилася і на другому курсі — у списку зазначено тільки курс лекцій «Про класифікацію міжнародного права», який читав професор Рошковський⁷.

Наступного 1912—1913 навчального року одночасно з юридичними предметами, такими як «Австрійське приватне право» та «Австрійське кримінальне право» (обидва курси викладав проф. Стебельський), «Наука суспільної економіки» (викл. Вл. Грабський), у першому семестрі Є. Коновалець відвідував курс проф. Теофіля Цесельського під назвою «Біологія рослин»⁸. У другому семестрі Є. Коновалець продовжував відвідувати курси професора Стебельського, крім того, записався до проф. Грабського на курс «Економічна політика»⁹. Список курсів неюридичного характеру розширився — Є. Коновалець записався на курси «Загальна патологія нервових та розумових захворювань» у професора Пруса та «Вибрані питання з історії Центрально-Східної Європи», який вів проф. Михайло Грушевський¹⁰. Цей курс став єдиним позаюридичним курсом, який Є. Коновалець продовжував відвідувати протягом наступного, 1913—1914, навчального року. Решта курсів залишалася в рамках програми юридичного факультету. До цих курсів належали «Про-

² Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО). — Ф. 26. — Оп. 15. — Спр. 136. — Арк. 546.

³ Там само. — Спр. 146. — Арк. 213.

⁴ Там само. — Спр. 155. — Арк. 184.

⁵ Там само. — Спр. 167. — Арк. 142.

⁶ Там само. — Спр. 136. — Арк. 546.

⁷ Там само. — Спр. 146. — Арк. 213.

⁸ Там само. — Спр. 156. — Арк. 184.

⁹ Там само. — Спр. 155. — Арк. 169.

¹⁰ Там само.

¹ Зінкевич О. Студентські роки Євгена Коновальця // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1958. — С. 93.

цедура цивільна» (проф. Верганський), «Загальне і австрійське політичне право» (проф. Стажинський), «Австрійське торгове право» (проф. Долінський) та «Наука адміністрації» (проф. Бузек)¹¹.

На жаль, цей список є неповний, оскільки всі карти не збереглися. Також не збереглися записи про здачу Є. Коновальцем іспитів, залікова книжка та свідоцтво про закінчення університету, тому повністю відтворити картину навчання Є. Коновальця неможливо. П. Мірчук стверджує, що Є. Коновалець успішно здав усі іспити та повністю закінчив навчання. За його даними, до початку Першої світової війни Є. Коновалець встиг навіть здати перший ригороз, тобто іспит на звання доктора¹². Три іспити та захищена докторська праця були обов'язковими елементами отримання звання доктора прав.

Попри скупість джерел, наявні відомості дозволяють зробити певні висновки. Помітно, що на старших курсах Є. Коновалець відвідував більше курсів, ніж на молодших. Поясненням може служити те, що протягом перших двох років навчання Є. Коновалець продовжував мешкати в батьків у Зашкові¹³, що не давало змоги відвідувати надто велику кількість занять, оскільки існувала потреба доїзду до Львова.

Вписові карти можуть також дати інформацію про стан і рівень національно-політичної свідомості студента. Підставою для висновків у цьому аспекті є мова, якою заповнено формуляр карти, та спосіб записування власної національної приналежності. В умовах Галичини початку ХХ ст. мова була одним з показників приналежності до тієї чи іншої етнічної спільноти. У середовищі самих українців значиму роль відігравав характер запису національного походження — формулювання «русин» передбачало більш компромісну позицію відсторонення від політичних подій, натомість формулювання «українець» виразно свідчило про сформовану політичну свідомість. У цьому ракурсі поступове формування національно-політичної свідомості (швидше — завершення формування свідомості) Євгена Коновальця виглядає таки чином: протягом перших трьох навчальних років студент Є. Коновалець

заповнював формуляр польською мовою. 1910—1911 навчального року рідною мовою вказано «руську»¹⁴, протягом двох наступних років — «русько-українську»¹⁵, в першому семестрі 1913—1914 навчального року — «українську»¹⁶.

Протягом навчання в університеті Є. Коновалець належав до студентського активу. Як зазначав П. Мірчук, «весь час своїх студій брав Євген Коновалець живу, активну участь теж у студентському житті»¹⁷. Уже в липні 1909 р., відразу після складення іспиту зрілості, він взяв участь у I студентському українському конгресі¹⁸, на якому вперше в історії студентського руху обговорювалися не тільки питання суто студентського життя, а й проблеми загальноукраїнського характеру. Завдяки присутності студентів — вихідців з підросійської України — з'явилася можливість скоординувати студентський рух в обох частинах України. Основним наслідком конгресу стало створення Українського студентського союзу, який об'єднав усе українське студентство Австро-Угорської імперії. Керівником Союзу став студент-наддніпрянець Микола Залізник¹⁹. Попри формальне членство в Союзі, Є. Коновалець активізував свою діяльність у ньому тільки з 1912 р., коли остаточно переїхав із Зашкова до Львова. Того ж року його обрано заступником голови IV Секції Українського студентського союзу, яка об'єднувала студентів націонал-демократичних переконань²⁰. Наступного, 1913 р., він очолив IV секцію Студентського союзу, замінивши на цій посаді Володимира Пежанського, свого товариша з юридичних студій²¹. Крім цього, 15 грудня 1912 р. Є. Коновалець був обраний скарбником Українського Студентського союзу²². Наступного, 1913 р., Є. Коновалець увійшов до складу Контроль-

¹⁴ ДАЛО. — Ф. 26. — Оп. 15. — Спр. 136. — Арк. 546.

¹⁵ Там само. — Спр. 146. — Арк. 213; Там само. — Спр. 155. — Арк. 169; Там само. — Спр. 156. — Арк. 184.

¹⁶ Там само. — Спр. 167. — Арк. 147.

¹⁷ Мірчук П. Євген Коновалець (у 20-річчя смерті). — Торонто, 1958. — С. 17.

¹⁸ Зінкевич О. Студентські роки Є. Коновальця // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1958. — С. 93.

¹⁹ Там само. — С. 94.

²⁰ Шах С. Молодість Євгена Коновальця // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1958. — С. 66.

²¹ Зінкевич О. Студентські роки Є. Коновальця // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1958. — С. 102.

²² Там само. — С. 103.

¹¹ ДАЛО. — Ф. 26. — Оп. 15. — Спр. 167. — Арк. 143.

¹² Мірчук П. Євген Коновалець (у 20-річчя смерті). — Торонто, 1958. — С. 17.

¹³ Там само.

ної комісії УСС²³. У цій ролі він брав участь в роботі II Загального українського студентського Конгресу, на якому виголосив доповідь, присвячену загальній характеристиці ситуації навколо Львівського університету²⁴. Є. Коновалець входив до складу оргкомітету Конгресу²⁵. Цей захід мав суттєві наслідки для подальшої долі Є. Коновальця, оскільки саме там він познайомився з Дмитром Донцовим, майбутнім теоретиком українського націоналізму.

Основною проблемою тогочасного громадського життя серед студентів була проблема відкриття українського університету поряд з існуючим польським. Піком протистояння між українською та польською частиною університету з цього приводу стала сутичка 1 липня 1910 р., внаслідок якої загинув український студент Адам Коцко. Є. Коновалець був свідком і активним учасником подій. П. Мірчук навіть твердить, що саме Є. Коновалець організував відсіч групі польських студентів, які напали на українців, що в той час проводили власні збори²⁶. Втім, матеріали судового засідання у «процесі 101» не підтверджують настільки активної участі Є. Коновальця у подіях. Хоча він був серед арештованих студентів, в ході слідства його провини не було доведено і на процесі він виступав у ролі свідка. Згідно зі свідченнями, Є. Коновалець брав участь у зібранні і разом з іншими вийшов з аудиторії, де відбувалися збори. Проходячи коридором, він відділився від решти та пішов бічним коридором, де й був затриманий поліцією²⁷. Дані польських газет підтверджує газета «Діло»²⁸.

Згадані вписові карти можуть бути доказом того, що насправді Є. Коновалець зіграв у подіях липня 1910 р. суттєвішу роль, ніж це випливає з матеріалів суду. Справа в тому, що карта за другий (літній) семестр 1910—1911 навчального року містить ряд розбіжностей з рештою карток. Зокрема, в ній неправильно вказано день народження Є. Коновальця — 11 липня замість 14 червня,

Львівський університет

неправильно подано також дані про його батька — замість учителя Михайла Коновальця фігурує селянин Іван Коновалець²⁹. Оскільки номер індексу збігається з номером решти карток, ідеться однозначно про Є. Коновальця. Незнання власної дати народження виглядає дивним; можливо, усі помилки Є. Коновалець вніс у документи свідомо.

Немає виразних свідчень, що стало причиною такого кроку, але логічно припустити, що це було пов'язане з участю Є. Коновальця у липневих подіях. Усе ще мешкаючи в родинному Зашкові, він не мав змоги ретельно контролювати події у Львові, а тим часом, мабуть, не були виключені можливі махінації з документами, які б ускладнили його перебування в університеті.

Події навколо сутички 1 липня 1910 р. та подальший суд не перервав громадської активності студента Є. Коновальця. На той час студентський рух умовно поділявся на три групи. Перша з них, лідером якої був Іван Чмола, вважала за першочергове завдання військову підготовку молоді, що тлумачилося як адекватна відповідь на аналогічні польські заходи. Її опонентом була група, згуртована навколо Федора Федорціва, який вважав основним завданням збереження культурної самобутності. Середнє становище займала група так званих «національних демократів», яка основне завдання вбачала в політичній організації студентства і поступовому досягненні окремих цілей. Основною з таких проміжних цілей було створення українського університету у Львові. «Національні демократи» відігравали роль непомітної «меншості», яка, проте, вирішує долю обох більшостей. Саме до цієї групи належав Є. Коновалець.

²³ Зінкевич О. Студентські роки Є. Коновальця // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1958. — С. 103.

²⁴ Шах С. Молодість Євгена Коновальця // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1958. — С. 69.

²⁵ Там само. — С. 105.

²⁶ Мірчук П. Євген Коновалець (у 20-річчя смерті). — Торонто, 1958. — С. 18.

²⁷ Gazeta Lwowska. — 1911. — Nr. 116. — S. 6; Kurjer Lwowski. — 1911. — Nr. 232. — S. 3.

²⁸ Діло. — 1911. — Ч. 111. — С. 5.

²⁹ ДАЛО. — Ф. 26. — Оп. 15. — Спр. 136. — Арк. 546.

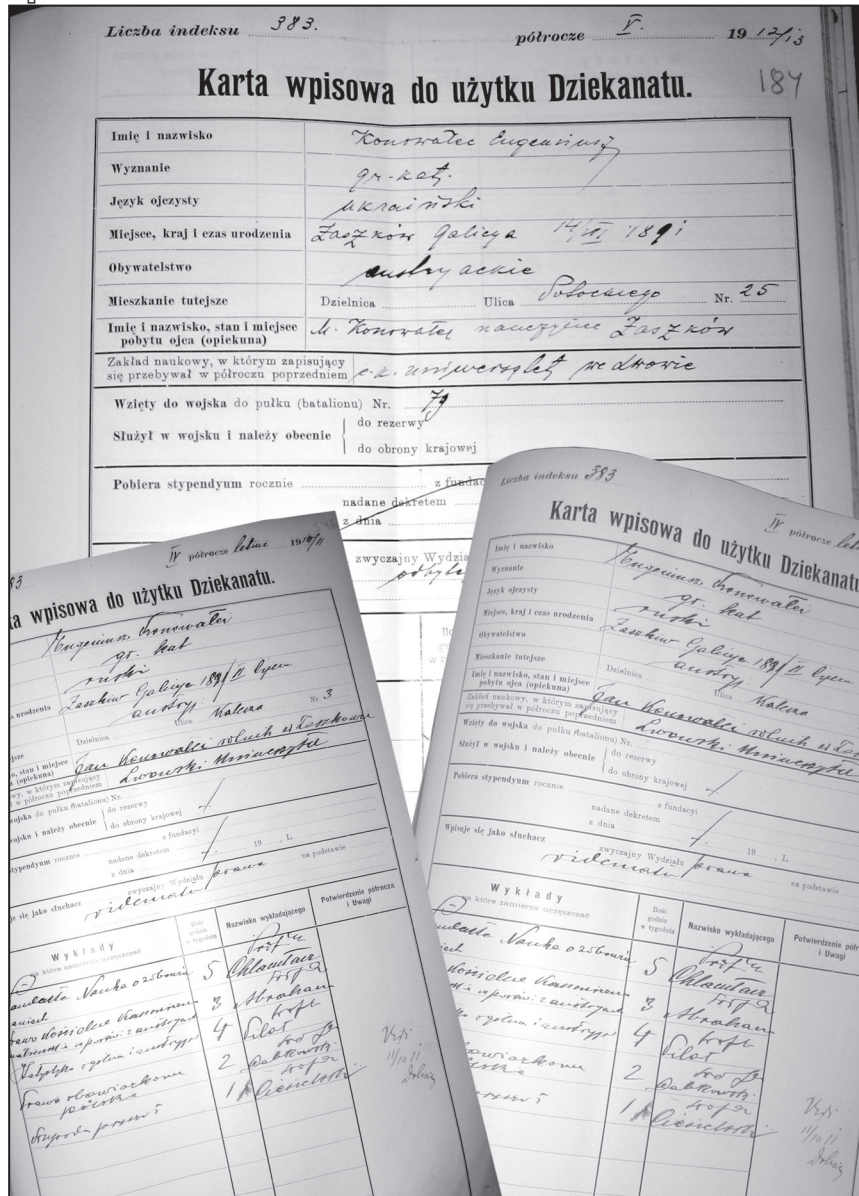

Фото студентських документів Є. Коновальця

Попри це, протягом останніх років Є. Коновалець починає цікавитися військовими справами, зокрема, знайомиться з одним з організаторів пластового руху І. Чмолюю. Сучасник припускав у своїх спогадах, що поштовою до такого зацікавлення послужило ознайомлення з поглядами на це питання Юзефа Пілсудського, чий реферат з цього приводу Є. Коновалець прослухав 1910 р.³⁰

Одночасно з участю у студентському житті Є. Коновалець активізувався політично. Він вступив до Української націонал-демократичної партії, де у 1912 р. став членом управи 6-ї (студентської) секції на посаді заступника її голови³¹. Як голова секції брав участь у засіданнях партії, про що збереглися записи у поліційних протоколах.

Студентський період життя Є. Коновальця цікавий ще одним аспектом. Саме з цього часу походять перші свідчення про характер, манеру і стиль поведінки та зовнішність майбутнього Провідника. Джерелом цих свідчень є односельці, друзі зі студентських років Провідника. До нашого часу збереглася обмежена кількість таких свідчень, яка все ж дає змогу скласти приблизне уявлення про тогочасного Є. Коновальця як людину.

У його зовнішності сучасники не зауважували нічого виняткового. Один з описів звучить так: «Струнка постать, продовгувате обличчя, правильні риси обличчя й задумливі очі, що завжди дивилися в далеч[.] і незнана усмішка в кутку губів, що дуже часто скидалася на іронічну. Все ходив гарно вдягнутий, але його елегантність не мала в собі нічого силуваного та крикливого...»³².

Децю ширшими є свідчення про внутрішній світ Є. Коновальця. Колеги відзначали його небагатослівність, вміння «триматися в тіні»³³, внутрішній аристократизм. Його ґрунтовність, відповідальність у справах була основною підставою його громадського успіху: «Не шукав симпатій у товаришів підхліблюванням чи демагогічними промовами. Не носили ми його на руках, як свого

³⁰ Грицай О. Життя і діяльність Євгена Коновальця до революції 1917 року // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1958. — С. 34.

³¹ Зінкевич О. Студентські роки Є. Коновальця // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1958. — С. 97.

³² Грицай О. Життя і діяльність Євгена Коновальця до революції 1917 року // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1958. — С. 23.

³³ Там само.

Родина Євгена Коновальця. Зліва стоять: 1-й — Степан Коновалець (брат), 4-та — Марія Коновалець (мати, вчителька в Зашкові), 6-й — Михайло Коновалець (батько); сидить 1-ша зліва — Павлина Павлівна (вчителька з Зашкові); інші невідомі. Зашків, 1922 р.

трибуна. Однак ми завжди вибирали його в склад репрезентації, що мала нас заступити. Ми знали, що він не надуживе нашого довіря і зможе успішно і достойно нас заступити»³⁴. Його діяльність у «Просвіті» та активність у студентському середовищі свідчить про значні організаційні здібності та енергійність попри зовнішній спокій. За свідченням сучасника, «Євген Коновалець був енергійною вдачею, але опанований, добре товарисько наставлений, ввічливо усміхався в часі розмов, тому умів здобувати в ровесників повагу, а у старших признання»³⁵.

З доступних нам документів вимальовується образ Є. Коновальця як одного з активних членів української студентської

спільноти. Як і для багатьох його товаришів по навчанню, університет став для нього не стільки місцем здобуття формальної освіти, скільки школою громадянської зрілості. Саме в цей період він здобув досвід політичної боротьби, досвід організації людей. В силу свого врівноваженого характеру Є. Коновалець не належав до числа визнаних «трибунів», але його вплив серед студентства був стійкий. Для самого Є. Коновальця роки навчання також стали часом знайомства з багатьма людьми, які пізніше відіграли важливу роль у його житті. Серед них — Д. Донцов, І. Чмола, Михайло Гайворонський.

Студентські роки значною мірою сформували характер Є. Коновальця, а юридична освіта виховала в ньому пошану до легального ведення справ. Пізніше Петро Бойчук, секретар Є. Коновальця як Провідника ОУН, характеризував його як людину, яка обрала підпільне життя тільки волею обставин, підкреслюючи його повагу до законів і легальних порядків. Можна вважати, що студентський період справив на формування особистості Полковника не менший вплив, ніж наступний період визвольних змагань.

³⁴ Грицай О. Життя і діяльність Євгена Коновальця до революції 1917 року // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1958. — С. 23.

³⁵ Шах С. Молодість Євгена Коновальця // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1958. — С. 58.